

spisovatelů, básníků, malřů a sochařů; přineslo revoluci ve filozofii, ekonomii, matematice, fyzice, chemii a biologii. Poprvé v dějinách zpřístupnilo velká díla a velké myšlenky prostým lidem.

Liberalismus a náboženství

Liberalismus je založen na čistě racionální a vědecké teorii spolupráce ve společnosti. Politické postupy, které doporučuje, jsou aplikací systému znalostí, které nijak neodkazují na city, intuitivní víru, pro niž nelze poskytnout logicky uspokojivý důkaz, mystické zážitky a osobní povědomí o nadpřirozených jevech. V tomto smyslu mu může být přičítáno často chybně chápání a chybné interpretování přívlástek ateistický a agnostický. Bylo by však vážnou chybou vyvozovat z toho, že vědy o lidském jednání a politika odvozená z jejich učení, liberalismus, jsou antiteistické a nepřátelské k náboženství. Jsou v zásadním protikladu ke všem teokratickým systémům. Jsou však naprosto neutrální vzhledem k náboženským vírám, které si nečiní nárok na zasahování do správy společenských, politických a ekonomických věcí.

Teokracie je společenský systém, který si pro svou legitimitu činí nárok na nadpозemský titul. Základním zákonem teokratického režimu je jasnořzení, které není přístupné zkoumání rozumem a vysvětlení logickými metodami. Jeho konečnou normou je intuice, která poskytuje myslí subjektivní jistotu o věcech, jež nelze pochopit rozumem a myšlením. Pokud se tato intuice váže na jeden z tradičních systémů učení týkajícího se existence Božského stvořitele a Vládcе vesmíru, nazýváme ji náboženskou vírou. Pokud se váže na jiný systém, nazýváme ji metafyzickou vírou. Systém teokratické vlády proto nemusí být založen na některém z velkých historických světových náboženství. Může to být výsledek metafyzických dogmat, která odmítají všechna tradiční náboženství a vyznání a která jsou hrdá na svůj zdůrazňovaný nenáboženský a nemetafyzický charakter. V naší době se nejmocnější teokratické strany staví proti křesťanství a proti všem ostatním náboženstvím, která vznikla ze židovského monoteismu. Jako teokratické je charakterizuje jejich touha po uspořádání pozemských záležitostí lidstva podle obsahu souboru myšlenek, jejichž platnost nemůže být prokázána logickým myšlením. Tváří se, že jejich vůdci jsou obdařeni znalostmi, které jsou pro zbytek lidstva nedostupné a které jsou v rozporu s názory zastávanými těmi, jimž je toto charisma odepřeno. Charizmatickým vůdcům byla svěřena mystická vyšší moc s povinností řídit záležitosti chybujícího lidstva. Oni sami jsou osvěceni, všichni ostatní lidé jsou buď slepí a hlouší, nebo zločinci.

Je skutečností, že mnoho různých velkých historických náboženství bylo postíženo teokratickými tendencemi. Jejich apoštolové byli prochnuti žádostivostí po moci a po potlačení a zničení všech nesouhlasících skupin. Tyto dvě věci – náboženství a teokracii – však nesmíme zaměňovat.

William James nazývá náboženství „citem, jednáním a zkušeností jednotlivých lidí v jejich osamělosti, pokud chápou sami sebe jako jsouci ve vztahu k čemukoli, co mohou považovat za božské.“⁵ Vyjmenovává následující převládající světy a víru v ně považuje za charakteristiku náboženského života: že viditelný svět je částí duchovnějšího vesmíru, z něhož odvozuje svůj hlavní význam; že našim skutečným cílem je spojení se nebo harmonický vztah s tímto vyšším vesmírem; že modlitba nebo vnitřní komunikace s duchem tohoto vesmíru – ať už je to „Bůh“ nebo „zákon“ – je proces, při němž je skutečně vykonávána práce a přitéká duchovní energie, která vyvolává účinky – psychologické nebo materiální – ve světě jevů. Náboženství, pokračuje James, také zahrnuje následující psychologické charakteristiky: nadšení, jež se jako dar přidává do života a bere na sebe buď formu lyrického okouzlení, nebo výzvy k upřímnosti a heroismu, a dále ujištění o bezpečí a mírové rozpoložení a – ve vztahu k jiným – převahu citu lásky.⁶

Tato charakteristika náboženské zkušenosti a citění lidsýa se nijak neodvolává na uspořádání spolupráce ve společnosti. Náboženství, jak ho vidí James, je čistě osobní a individuální vztah mezi člověkem a posvátnou a tajemnou božskou realitou, která vzbuzuje úctu. Vyžaduje od člověka určitý druh individuálního chování. Avšak v otázce organizačе společnosti na ničem netrvá. Svaty František z Asisi, největší náboženský génius Západu, se nezabýval politikou ani ekonomikou. Chtěl své žáky učít, jak žít zbožně, nenabýval plány na organizaci výroby a nenutil své stoupence, aby použili proti svému odpůrcům násilí. Nemí zodpovědný za to, jak je jeho učení interpretováno řádem, který založil.

Liberalismus neklade překážky do cesty člověku, který dýchá po tom, aby upravil své osobní chování a své soukromé záležitosti v souladu s tím, jak on osobně nebo jeho církev nebo sekta interpretují učení evangelia. Avšak radikálně vystupuje proti všem snahám umlčet racionální diskusi o problémech společenského blahobytu dovoláváním se náboženské intuice a zjevení. Nikomu nenaučuje rozvod nebo používání antikoncepce. Bojuje však proti těm, kteří chtějí jiným lidem zabránit ve svobodné diskusi o kladech a záporech těchto věcí.

Podle liberálního názoru je cílem mravního zákona donutit jednotlivce, aby přizpůsobili své chování požadavkům života ve společnosti, aby upustili od všech činů, které by škodily zachování mírové spolupráce ve společnosti a zlepšování mezilidských vztahů. Liberálové vítají podporu, kterou může

⁵ W. James, *The Varieties of Religious Experience* (35. vyd., New York, 1925), str. 31. (Český překlad: W. James, *Druhy náboženské zkušenosti*, Melantrich, Praha, 1930 – pozn. překl.)

⁶ *Ibid.*, str. 485–486.

náboženství poskytnout těm mravním nařízením, jež sami schvalují, ale jsou proti všem takovým normám, které jsou určeny k zavedení dezintegrace společnosti, ať již vycházejí z jakéhokoli zdroje.

Je překrucováním skutečnosti říkat, jak to dělá mnoho zastánců náboženské teokracie, že liberalismus bojuje proti náboženství. Tam, kde platí princip zasahování církve do sekulárních věcí, bojují různé církve, vyznání a sekty mezi sebou navzájem. Oddělením církve a státu nastoluje liberalismus müt mezi různými náboženskými frakcemi a každé z nich dává možnost, aby nerušeně kázala své evangelium.

Liberalismus je racionální. Tvrdí, že je možné naprostou většinu lidí přesvědčit, že mívová spolupráce ve společnosti slouží jejich správně chápaným v lidský rozum. Je možné, že tento optimismus je nepodložený a že se liberálové mylí. Pak ale pro budoucnost lidstva nezbyvá žádná naděje.

3. Dělná práce

Základním společenským jevem je dělná práce a její protějšek, spolupráce lidí.

Zkušenost člověka učí, že jednání ve spolupráci je efektivnější a produktivnější než izolované jednání soběstačných jednotlivců. Přirozené podmínky utvářejí lidský život a úsilí jsou takové, že dělná práce zvyšuje výkon na jedné nebo vynaložené práce. Těmito přirozenými podmínkami jsou:

Zprvu: vrozená nerovnost lidí vzhledem k jejich schopnosti vykonávat různé druhy práce. Z druhé: nerovnoměrné rozdělení výrobních možností na zemském povrchu, které je dané přírodou a nezávislé na lidech. Obě tyto skutečnosti mohou být považovány za jednu jedinou, totiž za mnohostránnost zemský povrch takový, že by v každém místě byly pro výrobu stejné fyzikální podmínky, a pokud by si dva lidé byli stejně podobní, jako jsou dva kruhy o stejném průměru v euklidovské geometrii, lidé by s dělbou práce nezačali.

Jště existuje třetí skutečnost, totiž že existují projekty, jejichž realizace přesahuje síly jediného člověka a vyžaduje společné úsilí několika jedinců. Některé z nich vyžadují vynaložení práce, kterou nemůže vykonat žádný jednotlivec, protože jeho pracovní kapacita není dostatečně velká. Jiné by sice mohly být provedeny jednotlivcem, ale doba, kterou by musel práci věnovat, by byla příliš dlouhá, takže by výsledek byl dosažen pozdě a nevyužili by vynaloženou práci. V obou případech lze požadovaného cíle dosáhnout pouze společným úsilím.

Kdyby byla přítomna pouze tato třetí podmínka, určité by se byla objevila dočasná spolupráce mezi lidmi. Taková dočasná spojení za účelem splnění konkrétních úkolů, které přesahují síly jednotlivce, by nepřinesla trvalou spo-

lupřáci ve společnosti. V raných fázích civilizace nebyly činnosti, jež lze vykonat pouze tímto způsobem, příliš početné. Všichni zúčastnění by navíc často nemuseli souhlasit, že je provedení dané práce užitečnější a náležitější než vykonání jiných úkolů, které mohli udělat sami. Velká lidská společnost zahrnující všechny lidi ve všech jejich činnostech nevznikla z takových příležitostí těchto spojení. Společnost je mnohem víc než pomíjivé spojení uzavřené za konkrétním účelem a zanikající, jakmile je jeho účel dosažen, dokonce i když jsou partneři připraveni obnovit ho, pokud by se objevila příležitost.

Růst produktivity, který přináší dělná práce, je zřejmý, kdykoli je nerovnost účastníků taková, že každý jednotlivec nebo každý pozemek je alespoň v jednom ohledu lepší než jiní zapojení jednotlivci nebo pozemky. Jestliže A dokáže vyrobit za 1 jednotku času 6 p nebo 4 q a B pouze 2 p , ale 8 q , pak oba, pracující izolovaně, vyrobí dohromady 4 p + 6 q , když však pracují v rámci dělby práce a každý z nich vyrábí pouze ten artikl, při jehož výrobě je efektivnější než jeho partner, pak vyrobí 6 p + 8 q . Co se však stane, je-li A efektivnější než B nejen při výrobě p , ale také při výrobě q ?

Tuto otázku položil a ihned vyřešil Ricardo.

4. Ricardův sdružovací zákon

Ricardo objasnil sdružovací zákon, aby ukázal, jaké jsou důsledky dělby práce, když jednotlivec nebo skupina, kteří jsou v každém ohledu efektivnější, spolupracují s jednotlivcem nebo skupinou, jež jsou v každém ohledu méně efektivní. Zkoumal působení obchodu mezi dvěma oblastmi, které přiroda obdělá nesterjním dílem, za předpokladu, že se výrobky, ale nikoli pracovní síla akumulované faktory budoucí produkce (kapitálové statky), mohou volně pohybovat mezi oběma oblastmi. Jak ukazuje Ricardův zákon, dělná práce mezi takovými dvěma oblastmi zvyšuje produktivitu práce, a proto je pro všechny zúčastněné výhodnější, dokonce i když fyzikální podmínky výroby pro všechny druhy zboží jsou příznivější v jedné z těchto dvou oblastí než ve druhé. Pro lépe obdářenou oblast je výhodné koncentrovat své úsilí na výrobu toho zboží, u něhož je její převaha větší, a přenechat méně obdářené oblasti výrobu druhého zboží, u něhož je její převaha nižší. Paradox, že je výhodnější nechat příznivější domácí výrobní podmínky ležet ladem a opatřovat si zboží, které by tyto podmínky mohly produkovat, z oblastí, v nich jsou podmínky méně výhodné, je důsledkem imobility práce a kapitálu, pro něž nejsou výhodnější místa výroby dostupná.

Ricardo si byl plně vědom skutečností, že jeho zákon komparativní výhody, který objasnil zejména proto, aby se mohli zabývat speciálním problémem v mezinárodním obchodu, je zvláštním případem obecnějšího sdružovacího zákona.